

УДК 1:3+1:93

Чернієнко В. О.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розглянуто проблеми парадигми соціального транзиту. Показано колізію наукового та ідеологічного аспектів транзитології. Стверджується про методологічну обмеженість телеологічної складової парадигми соціального транзиту.

Ключові слова: методологія, транзитологія, ідентичність.

Рассматриваются проблемы парадигмы социального транзита. Показана коллизия научного и идеологического аспектов транзитологии. Утверждается методологическая ограниченность телеологической составляющей парадигмы социального транзита.

Ключевые слова: методология, транзитология, идентичность.

The problems of paradigm of social transit are considered. Collision of scientific and ideological aspects of transitology is shown. Methodological limitation of teleological component of the paradigm of social transit is approved.

The keywords: methodology, transitology, identity.

Постановка проблеми. Соціальна практика «наздоганяльної модернізації» поступово виявляє низку проблем модернізаційної теорії як можливого універсального засобу побудови демократії в незахідних країнах. Метод перестав устигати за предметом.

Справа в такому. До сьогодні глобальний політичний розвиток трактувався в лінійній стадіальній парадигмі, відповідно до якої всі транзитивні («перехідні») країни повинні пройти через необхідні фази до повної демократії: ерозія та розпад авторитаризму, режимна лібералізація, інституціональна демократизація, неконсолідована демократія і, нарешті, демократична консолідація. Демократична консолідація передбачає перетворення демократії в «єдину гру», у яку грають у місті.

Однак модель демократичної консолідації ставить перед суспільствознавцями низку теоретичних та практичних питань, наприклад: «Які внутрішні та зовнішні чинники впливають на консолідацію демократії? Як стабілізувати перехід від цінностей „маргіналів” до цінностей „консолідаторів”? Коли закінчується «транзит» і починається демократична консолідація?»

Ступінь розробленості проблеми. Пошуком рішення теоретико-методологічної проблематики транзитивних суспільств зайнята безліч учених. Тут можна відзначити праці [10; 13; 14; 16; 17]. Ці та інші автори відстоюють різноманітні точки зору на обґрунтованість застосування в соціальному знанні парадигми спрощеного лінійного соціального транзиту. Звісно, у позиції «девелопменталістської» (лінійної) парадигми потрактування визрівання та

формування демократичної консолідації є свій резон. Ця модель фатальна і тотальна, проста й зрозуміла. Але поки незрозуміло, наскільки демократія «лінійна» та необоротна? Саме в цьому і полягає критика, яку сьогодні можна адресувати спрощено потрактованій «парадигмі транзиту». Незавершеність дискусії за цією проблематикою зберігає актуальність кожного нового такого дослідження.

Метою статті є осмислення меж застосування телеологічної складової парадигми *соціального транзиту*.

Виклад основного матеріалу статті. Поняття соціального транзиту стверджує логічну фазу в розвитку суспільства – від «чого» через «що» до «чого». Учені-транзитологи відстоюють уявлення про лінійні та універсальні патерни розвитку, яким підвладні всі суспільства. Учені-антитранзитологи називають таку методологічну установку «телеологічною спокусою».

Зі зрозумілих причин у центрі уваги транзитологів перебувають питання переходу від централізовано планованої економіки «соціалізмів» ХХ століття до ринкової капіталістичної економіки, розглядувані в тісному зв'язку з соціокультурними аспектами.

Економіка перехідного періоду як наукова дисципліна виникла на початку ХХ століття, де її проблеми знайшли відображення в марксистській літературі, оскільки саме тут, у теорії суспільно-економічних формацій, було вперше поставлене питання про можливість та неминучість зміни одного економічного ладу іншим. Класичними працями марксистського спрямування, спеціально присвяченими цій тематиці, стали «Економіка перехідного періоду» (1920) М. Бухаріна, «На другий день після пролетарської революції» (1922) К. Каутського. Ці праці мали два основних недоліки: проблеми переходу трактувались у них лінійно і, по суті, зводились до аналізу лише проблем переходу від капіталізму до соціалізму.

Наприкінці ХХ століття посилюється увага суспільствознавців до проблем економічної трансформації взагалі та посткомуністичної трансформації зокрема. Майже 30 країнам із населенням більше 300 млн. людей треба було вирішити завдання комплексного переходу від етатизму до ринку, від диктатури до демократії. Для країн пострадянського простору це завдання виявилось надзвичайно важким унаслідок слабкої історичної пам'яті власної традиції ринкової демократії.

Це й зрозуміло. Як відзначає американський політолог та спеціаліст з проблем демократизації Л. Даймонд, «...демократія передбачає дещо набагато більше, ніж просто вибори, навіть якщо вони є регулярними, вільними та чесними. Вона припускає, що немає „заповідних просторів” влади, зарезервованих для військових або інших соціальних та політичних сил, не відповідальних перед електоратом, що існує „горизонтальна” відповідальність офіційних осіб одна щодо одної, що обмежує владу виконавчих структур і захищає конституціоналізм, верховенство права та дорадчі процедури. Нарешті, вона припускає наявність умов для

політичного та громадянського плюралізму, а також для забезпечення індивідуальних та групових свобод, щоб суперницькі інтереси й цінності могли знаходити вираження й конкурувати не тільки в ході періодичних виборів... Усе це виводить на більш високі стандарти і більш глибокий феномен, який може бути визначений як „ліберальна демократія” – не в значенні взаємовідносин між державою та економікою, а в значенні якості політичної та громадянської свободи» [12, с. 16–17].

Оптимістично налаштований російський економіст-транзитолог Є. Т. Гайдар зазначав: «У рамках „економіки перехідного періоду” зіштовхуються незбірні та суперечливі погляди з деяких принципів питань. Наприклад, хоча практично загальноприйнятою є теза про те, що в основі посткомуністичного переходу лежить лібералізація суспільного устрою, висловлюється й протилежна точка зору (з посиланням на відомий досвід Чилі). Поруч із теорією посткомуністичного переходу методом „великого стрибка” (або „шокової терапії”, що те ж саме) поширені погляди прихильників т. зв. еволюційної трансформації централізовано планованої економіки в ринкову. Аргументація сторін добре відома та вивчена, але історичний досвід поки підтверджує справедливість позиції прихильників лібералізації та „шокової терапії”: у країнах, що послідовно проводили їх у життя, темпи економічного зростання після виходу з трансформаційної кризи виявлялись, як правило, суттєво вищими, а труднощі, з якими довелося зіткнутися населенню, – нижчими, ніж у країнах, де ці методи частково або цілком були відкинуті» [1].

Однак для багатьох суспільствознавців парадигма «перехідної модернізації» становить собою тавтологічне ствердження універсальності цінностей західного за своєю генезою модерну. У найбільш радикальному вигляді парадигма модернізації представлена саме транзитологією, що виходить із універсальності аксіоми про неминуче перетворення будь-якого недемократичного суспільства в демократичне. Транзитологія, на думку російського політолога В. С. Мартянова [5], використовуючи дуальні схеми (держава – громадянське суспільство, демократія – тоталітаризм, план – ринок, традиційне – сучасне) та будучи оцінена з точки зору моралі, набуває маніхейського характеру, коли дуальні зв'язки набувають вигляду: добро – зло. Тому, вважає Мартянов, теоретичні праці, описуючи не тільки політичну, але й в цілому соціокультурну реальність за допомогою вищеназваних категорій, приписують їй заздалегідь ті чи інші моральні властивості, заявляючи при цьому про свою культурну, ідеологічну та моральну нейтральність. Учений упевнений, що радикальна моральна оцінка міститься «всередині» транзитології, і така «онауковлена» мораль спонукає своїх adeptів перетворюватися з учених в ідеологів. Тому транзитологія, стверджує Мартянов, є тавтологічна структура пізнання.

Дійсно, соціальне знання тавтологічне, але лише у своєму партійному, тобто політико-ідеологічному та світоглядному аспектах. Тут ідея завжди себе осоромлювала, як тільки відокремлювалась від «інтересу». І партійна «моральність» транзитології вказує тільки на відому марність спроб наукового

обґрунтування моралі (див. «принцип Юма»). Англійський філософ XVIII століття Д. Юм [9] був цілковито правий, указуючи на те, що неповну індукцію (читай: метод побудови «історичного нарративу» або метод «майбутнього») не можна виправдати логічно строго. Визнане неспроможним всяке моральне, правове тощо доведення, у якому оцінна теза підтримується фактичними (описовими) аргументами. Неможливим є і перехід за допомогою тільки логіки від фактів до природничо-наукових та соціальних законів. Але це не означає ні того, що природничі та соціальні науки не залежні від досвіду (апріорні), ні того, що конкуруючі теорії рівноцінні та між ними немає можливості зробити вибір. Згідно з гіпотетико-дедуктивною моделлю наукового дослідження, логіка не відіграє якої-небудь ролі в процесі генерування нових «точок зору», її завдання зводиться лише до дедукції наслідків із гіпотез, знайдених нелогічним, інтуїтивним шляхом, та перевірки їх за допомогою даних спостереження й експерименту. Але саме тут є інтрига. «Точки зору», будучи загальними висловлюваннями, не виводяться безпосередньо з одиничних висловлювань спостережень та складають найбільш цінну частину осмислення світу. За інтуїтивних і прагматичних міркувань вони виглядають прийнятними, а за логічних міркувань – як такі, що підлягають верифікації, мають вважатися неприйнятними й безглуздими. Індуктивна дискурсія тут буксує. В іншому випадку «точки зору» могли бути сформульовані будь-ким, отже, не мали б опонентів.

Партійність соціального знання не тільки етична, але й естетична. Естетичне задовольняє найважливішу людську потребу – потребу бачити, сприймати, переживати світ (і самого себе) як «живе конкретне ціле», де ціле (повнота) є вихідний пункт споглядання та уявлення. Естетичне дозволяє впізнавати себе в певній «історії», ідентифікувати себе з нею, звідувати радість від її впізнавання. Ну а це вже є проблема ідентичності соціального суб'єкта. Ідентичність є уявлення про себе, те, як ми про себе думаємо й ким хочемо бути, якими ми самі собі подобаємося. Адже значення ідентичності визначають три базисні потреби людини: приналежність до спільноти, позитивна самооцінка та безпека. Кожна людина прагне знайти «свою» групу, де почуття приналежності є одночасно нападом і захистом, користю і шкодою, добром і злом, сумом і радістю.

Образи «Я-ідентичності» та «Ми-ідентичності», що визнаються «правильними» («гарними»), залежать від інтересу створювачів історичного нарративу. На «їхні» оцінки завжди впливає потенційна економічна цінність ідентичності, тобто «їхня» «краса» конвертується в «їхню» «користь». Наративи про «правильну» красу, розказані такими «мистецтвознавцями» (наприклад, транзитологами), створюють умови культивування нових «тоталізуючих фікцій» ідентичності. «Хитрість» успішної соціальної категоризації полягає в тому, що художній наратив ближчий (зрозуміліший) людині, ніж суто політичний або суто академічний наративи.

Висловимося рішучіше: соціальні теорії – це тенета, ловить той, хто розставляє (аж до «теоретичної навантаженості факту», отже, логічного кола:

теорія формує факти, а потім використовує їх для свого підтвердження). Будь-яка соціальна теорія або колективна історична картина служить самоідентифікації спільноти, виявленню її відмінності, протиставлення від «інших». Свою автентичність та легітимність «вона» знаходить у колективному минулому. А мати владу над минулим – значить мати владу над теперішнім. Сформулюємо загальне правило будь-якого тоталітарного дискурсу: «хто управляє майбутнім – той управляє минулим, хто управляє минулим – той управляє теперішнім». Дискурс соціального транзиту тоталітарний і тавтологічний не менше інших дискурсів, що претендують на владу.

Припускаємо, що наш аналіз деяких аспектів методології соціального знання дозволяє критично оцінити нейтральність та евристичну універсальність парадигми спрощеного лінійного соціального транзиту. З цього боку «соціальний транзит» виступає не стільки методом соціальної науки, скільки рецептом соціальної алхімії (рецептурність мислення неодмінно телеологічна й дидактична). Заради справедливості треба зауважити, що історичне осмислення світу – це осмислення орієнтоване, спрямоване, у ньому вже іманентно міститься телеологія, тобто цільова установка, наприклад, прихід Месії в іудаїзмі та остаточна перемога єврейського народу над своїми ворогами, друге пришестя Христа та перемога праведників у християн, розгортання прогресу та перемога суспільства всезагального благоденства у раціоналістів Нового часу. Однак «ми знаємо тільки одну-єдину науку, науку історії». І в кожній такій «історії» треба намагатися дотримуватися міри утопізму. Тоді «історія» буде технічно виправдана.

Лінійний образ соціального часу панує і тепер. Але соціальна практика все більше коректує транзитологічний дискурс. І пафос «транзиту» – демократична консолідація – потребує адекватних перебудов і суспільного буття, і свідомості.

Так, згідно з класичною концепцією американських політологів Х. Лінца та А. Степана, демократична консолідація передбачає проведення глибоких перетворень як мінімум на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному та конституційному. На їхню думку [14], про її досягнення можна говорити тільки в тому випадку, якщо: (1) у політії не залишилось скільки-небудь впливових політичних груп, які б прагнули підірвати демократичний режим або здійснити сецесію; (2) демократичні процедури та інститути сприймаються суспільством як найбільш прийнятні механізми регулювання соціального життя, і (3) політичні актори «звикають» до того, що всі суспільні конфлікти вирішуються відповідно до законів, процедур та інститутів, санкціонованих новим демократичним процесом.

Праві ті вчені, які говорять про те, що більшість «перехідних країн» не є ні відкрито диктаторськими, ні безумовно такими, що просуваються до демократії, – вони вступили до політичної «сірої зони». Термін «сіра зона» є метафорою, яка відображає наявність іще «чорної» та «білої» зон, тобто просторів стійкого тоталітаризму та демократії. «Сірі транзити» володіють деякими ознаками демократизації політичного життя, а саме наявністю обмеженого опозиційного політичного простору і незалежного громадянського суспільства; наявністю

регулярних виборів і демократичної конституції. Але при цьому для них характерні слабке представництво інтересів громадян, низький рівень політичної участі, часті порушення законів посадовими особами держави, сумнівна легітимність виборів, майже повна відсутність довіри суспільства до державних інститутів та стійко низька інституціональна ефективність держави. Так, російський філософ Н. В. Мотрошилова вважає правомірним називати, наприклад, транзитну Росію «антигромадянським суспільством» [8, с. 30].

Російський філософ і політолог А. Ю. Мельвіль задається риторичним питанням: «Піднята вище проблема режимної консолідації заставляє замислитися й про те, чи праві ми, розмірковуючи про траєкторії посткомуністичних трансформацій у термінах “перехідності”, особливо через півтора десятка років після початку власне “транзиту”. Куди, припустимо, сьогодні “переходять” Туркменістан та Білорусія, Таджикистан та Казахстан, Росія? Вочевидь, що вони вже “перейшли” туди, куди в заданих умовах та з урахуванням конкретних обставин могли “перейти”. Система влади в них уповні відбудована (хоча й не до кінця інституціоналізована) та забезпечує досить стабільне самовідтворення; опозиція якщо не елімінована, то не виступає як впливовий політичний актор; громадянське суспільство недорозвинене; право функціональне щодо самого режиму; невизначеність результатів використання демократичних процедур, передусім електоральних, зведена до мінімуму. Причому це аж ніяк не означає завершення та прикрашення реформ. Ні, ті чи інші внутрішньосистемні реформи можуть продовжуватися, але вони принципово обмежені режимними рамками. Іншими словами, у перелічених випадках ми маємо справу не з “перехідними”, а з уповні консолідованими політичними режимами нового типу, які ніяк не вписуються в логіку “розтягнутої демократизації”. Просто вектор їхнього політичного розвитку виявився не зовсім таким (а точніше – зовсім не таким), як передбачалось у лінійній “транзитологічній парадигмі”. Тому, з аналітичної точки зору, зараз набагато продуктивніше не розмірковувати про можливості їхнього подальшого “переходу до демократії”, а розібратися в особливостях режимних змін, що вже відбулися» [6, с. 69].

«Усередині» посткомуністичних формально демократичних інститутів часто ведуться «недемократичні ігри». Більше того, як справедливо вважає австрійський політолог А. Шедлер [15], самі ці формальні інститути й зовнішньо демократичні процедури часто ефективно використовуються як «димова завіса» для різних видів недемократичних режимів – цезаристських, султаністських, популістських, плебісцитарних, у тому числі і в їхніх «гібридних» формах.

Але такий «транзит» є трансформація одного різновиду недемократичного режиму в інший. І розрив між демократичними формою та змістом, характерний для країн, що розвиваються, – це значною мірою не тільки інституціональний, але й культурний розрив, якщо під культурою розуміти міру людського в людині. Адже недостатньо, щоб думка прямувала до дійсності, треба щоб і дійсність прямувала до думки. Так, наприклад, для ініціаторів «кольорових революцій» не

має значення, що революції не влаштовують, революції приходять. Адже є велика різниця в тому, як цивілізована людина самовизначається (визначає та перевизначає себе серед інших людей), і в тому, як «варвари» можуть бути пристосовані до всього. Транзитивним народам треба ще сформувати потребу в соціальному інжинірингу. Але культурний лаг (культурне відставання) перешкоджає прискоренню в цих суспільствах демократії як техніки соціального прогресу. Однак ясно, що в умовах глобальності, глобалізму та глобалізації ніхто нікого не чекає («важко бути богом!») і що проект глобальної демократії не виступає благодійним фондом, а спрямований на затягнення економік країн «бідного півдня» у сферу інтересів країн «багатої півночі». «Примушення до демократії» пов'язане з імплікацією: «Якщо ви виглядаєте і пахнете як їжа, то вас обов'язково зжеруть». І тут спасіння тих, хто потопає, – справа рук самих тих, хто потопає.

Наприкінці ХХ століття США всемірно культивували концепцію глобальної демократизації, оскільки вона сприяла закріпленню їхньої гегемонії після закінчення «холодної війни». Роль проекту інтелектуального прикриття для американської зовнішньої політики зіграв «троянський кінь» – теорія перехідного періоду (ТПП) або транзитологія по-американськи. Така ТПП давала її прибічникам, наприклад, на пострадянському просторі надію на те, що суспільства, які відмовились від побудови соціалізму як утопії, отримають шанс долучитися до реального суспільства всезагального благоденства у його капіталістичній версії за умови слідування рецептам Вашингтонського консенсусу. Але виявилось, що прагматика капіталістичного інтернаціоналу полягала в забезпеченні максимальної відкритості пострадянських економік із включенням останніх до системи світового капіталістичного поділу праці на ролях постачальників дешевої робочої сили, сировини та ринку збуту.

ТПП була успішно використана для того, щоб на академічному рівні сприяти демодернізації та дезінтеграції передусім пострадянського простору. За риторикою adeptів такої транзитології про «безконфліктне універсальне громадянське суспільство» крилася ідея відчуження масової людини від реального класового інтересу на користь «загальнопримиряльної національної ідеї», що очевидно збігалася з політекономічним інтересом національних владних еліт. Головним тут є формування «нової» національної ідентичності передусім білорусів, українців та росіян для перетворення цих раніше історично братських народів у народи без спільної історичної та колективної пам'яті, у народи, які не пам'ятають історичної спорідненості. А для так сформованої ідентичності головний ворог людства – локальні транснаціональні групи великого бізнесу (монополісти глобального ринку – монополісти глобального терору «технології керованого хаосу») – ховається за постмодерністським дискурсом про різноманіття народів, отже, незбіжність їхніх інтересів.

Більше того, проблема зміни ідентичності в ході модернізації-як-вестернізації ставиться радикально, а саме потребує елімінування патріархальних відносин

«гуманітарною інтервенцією», яка передбачає не тільки елементи «холодної війни» («секс, наркотики та рок-н-рол»), але й елементи «гарячої війни» («Як, ви все ще не вірите в нашу демократію? Тоді ми летимо вас бомбити!!!»).

Людство усупільнюється: «ліс рубають – тріски летять». Положення ТПП про необхідність зміни ідентичності полягають у вимозі, щоб, наприклад, українець або інша людина незахідного суспільства чинила б у власній повсякденності так само, як і людина західної культури.

Конструктивний напрям критики ТПП представлений також у працях американського політолога Т. Карозерса [11] й американського історика С. Коена [3]. Обидва автори обґрунтовано критикують сучасну реальність у «перехідних» країнах. Вони відзначають відсутність соціальної єдності, громадянського суспільства, ринкової економіки, реально діючих правових механізмів тощо. Досягнення стандартів західноєвропейської або американської демократії в принципі можливе для «транзитних» народів, однак не для всіх, як вважають Т. Карозерс та С. Коен. Вони переконані в тому, що саме намагання модернізувати пострадянський простір за західною моделлю стало однією з причин провалу проекту. Сказане означає, що й ці автори, кожний по-своєму, заперечують лише універсальність парадигми ТПП, а саме ідею про те, що всі країни спроможні трансформуватися за західною моделлю.

Свого часу К. Маркс у роботі «Лист до редакції “Вітчизняних записок”» (1877) щодо довіри до історико-філософських теорій про всезагальний шлях, яким фатальним чином приречені йти всі народи, які б не були історичні умови, у яких вони опинилися, писав: «Події різночасні, але такі, які відбуваються в різній історичній обстановці, приводять до цілковито різних результатів. Вивчаючи кожну з цих еволюцій зокрема і потім зіставляючи їх, легко знайти ключ до розуміння цього явища; але ніколи не можна досягти цього розуміння, користуючись універсальною відмичкою у вигляді якої-небудь загальної історико-філософської теорії, найвища добродієність якої полягає у її надісторичності» [4, с. 121]. Дійсно, соціально-історична наука є не тільки знанням філософських засад цього процесу, але й «конкретним аналізом конкретної ситуації».

Історія становлення незахідних демократичних «транзитів» показала, що подібні теоретичні схеми слабо втілюються в соціальну практику. У цілому повсюдно здійснюється підгонка під теоретичну схему західного демократичного «транзиту», поширену в політологічній літературі. Відповідно до цієї схеми, «демократичний транзит включає спочатку розкол еліт на консерваторів та реформаторів, появу лідера-реформатора, лібералізацію, систему угод між різними політичними силами (пакт), демократизацію, розвиток електорального процесу, консолідацію демократії» [7, с. 44]. Однак, наприклад, у Росії та Україні, на думку транзитологів, демократичний процес буксує вже на стадії лібералізації. У цілому результат характеризується як квазідемократичний й квазіринковий. Як зазначає російський філософ В. Г. Федотова (див. її працю «Хороше суспільство», 2005),

при поширенні в Росії та інших посткомуністичних країнах демократії й ринку вони перестають бути схожими на західні взірці. Тому все більш впливовою стає теза про кінець транзитології [2], що підводить межу під модернізаційними (девелопменталістськими) проектами взагалі.

Отож методологічна установка, яка трактує сучасні соціальні транзитні трансформації як рух від тиранії до демократії, потребує принципового переосмислення. Розглядувані нами соціальні транзити часто означають трансформацію недемократичних режимів попередніх типів у недемократичні ж режими сучасних різновидів. Цей факт не відмінює транзитологію взагалі, але ставить перед суспільствознавцями складне дослідне завдання – розробити концепцію нелінійних соціальних транзитів.

Об'єктивна властивість зростання історичного знання така, що передбачення на її підставі впливають на передбачені події, спотворюючи їхній дійсний хід, а інколи й повністю їх елімінуючи. Лінійність минулого та нелінійність майбутнього є відмітною рисою сучасної синергетичної методології (логічну асиметрію часу запропонував уже середньовічний англійський філософ В. Оккам). Минуле – лінійне, замкнуте, незмінюване. Майбутнє – розгалужується й відкрите до альтернатив. Але мова йде про можливі альтернативи, отже, усвідомлювані. Усвідомлення веде до відповідальності за вибір майбутньої альтернативи. А ось абсолютизація тези випадковості майбутнього веде до ланцюга Термідорів. Є тільки один спосіб, який підриває будь-який тоталітаризм, – відкрити істинне про минуле й бути гранично вільним, отже, відповідальним з істинами про майбутнє.

Висновок. Академічне захоплення парадигмою спрощеного соціального транзиту – логічною фазою в розвитку суспільства від відомого вихідного пункту через нібито зрозумілі перетворення до відомого ж кінцевого результату – корениться в історичистському мисленні сучасних теоретиків, а саме в уявленнях про лінійні та універсальні патерни розвитку, яким підвладні всі суспільства. Така транзитологія диктує соціокультурній реальності заздалегідь задані ті чи інші моральні й естетичні властивості (наприклад, буржуазні), заявляючи при цьому про свою ідеологічну нейтральність. Морально-естетичні ідеали історичиста виражаються імплікацією: якщо «історик» з радістю пише історію, то він не може не закінчити тим, з чого почав. Але критика телеологічних уявлень не веде до відміни самої предметної області порівняльних досліджень сучасних соціокультурних трансформацій. Соціальна практика конкретних «транзитів» показала, що споживацькі цінності модерну можуть бути універсальними, але не універсальні національні способи їх виробничої реалізації.

І останнє. Теорія лише тому правильно пояснює світ, що відкриває шляхи його оптимального змінювання. Джерелом соціокультурних трансформацій вважаються конфлікти нерівномірності суспільного й індивідуального розвитку. Люди можуть оцінити наслідки таких трансформацій та вжити превентивних заходів, наприклад, практикувати «гуманітарні бомбардування» країн, що розвиваються, з метою зруйнувати їхню суб'єктність розвитку. Монополія веде до

терору. І щоб «не бути з'їденим» в умовах ультраімперіалізму (керованого, монополістичного капіталізму), треба не тільки вміти правильно пояснювати світ, але й активно брати участь у його змінюванні. Плануйте або спланують вас!

Література:

1. *Гайдар Е. Т.* Экономика переходного периода [Электронный ресурс] / Е. Т. Гайдар. – Режим доступа: <http://www.iep.ru/ru/termin-ekonomika-pere-odnogo-perioda.html>
2. *Капустин В. Г.* Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия / В. Г. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6–24.
3. *Коэн С.* Провал крестового похода. США и трагедия посткоммунистической России / С. Коэн. – М. : АИРО-XX, 2001. – 304 с.
4. *Маркс К.* Письмо в редакцию «Отечественных записок» // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – Изд. 2-е. – Т. 19. – М. : Политиздат, 1961. – С. 670.
5. *Мартьянов В. С.* Конец транзитологии: что дальше? [Электронный ресурс] / В. С. Мартьянов. – Режим доступа: www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2004/Martyanov.pdf
6. *Мельвиль А. Ю.* О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
7. *Мельвиль А. Ю.* Внешние и внутренние факторы демократических транзитов / А. Ю. Мельвиль ; МГИМО(У) МИД России, Центр междунар. исследований. – М., 1999. – 54 с.
8. *Мотрошилова Н. В.* О современном понятии гражданского общества / Н. В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2009. – № 6. – С. 12–32.
9. *Юм Д.* Трактат о человеческой природе / Д. Юм ; пер. с англ. С. И. Церетели ; общ. ред., вступ. ст. и примеч. И. С. Нарского ; худ. обл. М. В. Драко. – Мн. : ООО «Попурри», 1998. – С. 720.
10. *Burawoy M.* Transition Without Transformation: Russia's Involuntary Road to capitalism / M. Burawoy // East European Politics and Societies. – Vol. 15 – 2001. – № 2.
11. *Carothers T.* The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 13.01.2002.
12. *Diamond L.* The End of the Third Wave and the Start of the Fourth / L. Diamond // The Democratic Invention / ed. by M. Plattner, J. Espada. – L. : Baltimore, 2000.
13. *Karatnycky A.* Nations in Transit. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / A. Karatnycky, A. Motyl, A. Schnitzer (eds.). – New Brunswick, 2002.
14. *Linz J.* Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore, 1996.
15. *Schedler A.* The Menu of Manipulation / A. Schedler // Journal of Democracy. – Vol. 13 – 2002. – № 2.
16. *Solnick S.* Russia's «Transition»: Is Democracy Delayed Democracy Denied? / S. Solnick // Social Research. – Vol. 66. – 1999. – № 3.
17. *Stepan A.* Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation / A. Stepan (eds.). – N. Y., Oxford, 1989.